

Martina Ožanić

Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine,
Konzervatorski odjel u Zagrebu

29. 9. 2009.

Prethodno priopćenje / *Preliminary communication*

Kameni kipovi Bogorodica s dijademom u sjeverozapadnoj Hrvatskoj

Ključne riječi: ikonografija dijademe, javna kamena skulptura, Bogorodica, Hrvatska oko 1700-te

Key words: iconography of a diadem, public stone sculptures, Virgin Mary, Croatia around the year 1700

U kiparskoj baštini kamenih javnih skulptura sjeverozapadne Hrvatske tijekom XVIII. stoljeća izdvaja se manja grupa kipova Bogorodica s jedinstvenom ikonografskom značajkom – okrunjene su dijademom, oblikom krune koji potječe još iz antičkoga doba; umjesto uobičajene i najzastupljenije tzv. rascijepjene krune koja oblikom podsjeća na habsburški tip krune. Skulpture Marije s dijademom iznad čela nalaze se u Krapini, Remetincu i Varaždinu, i zahvaćaju vremenski raspon od početka do sredine XVIII. stoljeća. S obzirom na povijesne okolnosti nakon 1700. godine, motivi odabira dijademe ne mogu se tumačiti kao proizvoljni i slučajni, niti isključivo kao odjek nekog utjecajnog predloška, nego upućuju na razumijevanje toga motiva kao načina da se u javnoj marijanskoj skulpturi izbjegne kruna vladajuće dinastije.

U kiparskoj baštini sjeverozapadne Hrvatske XVIII. stoljeća među javnom skulpturom i pilovima zanimljiva je pojava manje skupine kamenih kipova Bogorodica sa zajedničkom ikonografskom značajkom – okrunjene su dijademom.¹ Dijadema je poznata još od antičkoga doba, kada je bila traka široka tri do četiri centimetra kojom se podvezivala kosa,² a njezina upotreba i namjena od samih je početka označavala uzvišenost, posebnost, moć, i/ili kraljevske časti. Ipak, tijekom vremena dijadema je u svom prvom, doslovnom obliku vrpce iščezla – vizualni znak kraljevske časti preuzela je kruna u obliku koji je i danas poznat, a dijademe su ostale u upotrebi samo kao modni ženski ukras.

Među najranijim primjerima Bogorodica okrunjenih dijademom zavjetni je pil Bogorodice Bezgrešne³ ispred Franjevačkoga samostana sv. Katarine u Krapini (sl. 1).⁴ Pil je podignut po oporučnoj želji Rozine Rattkay, udovice grofa Ladislava Keglevića, koja je dokumentom od 24. siječnja 1681. godine obvezala svoju djecu, sina Petra i kćer Tereziju udatu Homonay, da postave »(...) stup pred cirkvum Klosterskum i statuu sverhu stupa B. D. Mariae [...] zezidati i postaviti vučine.«⁵ Sin je ispunio majčinu želju podigavši pil početkom XVIII. stoljeća.⁶ Kip Bezgrešne postavljen je na stup zaključen kapitelom na kojemu se između stiliziranih voluta ističe lijepo modelirana krilata glavica anđela. Visoki postament na kojem se nalazi podignut je dvjema stubama kvadratnoga tlocrta, a na njega je s prednje

strane naslonjen medaljon s natpisom »Bez grieha začeta/ Djevice/moli za nas«⁷. Lik Bogorodice (sl. 2.) okrenut je licem prema crkvi, stoji nad zemaljskom kuglom desnom nogom gazeći Edensku zmiju, a ruke su joj sklopljene u molitvi u visini grudi. Jedva zamjetan kontrapost diskretno negira prevladavajući dojam statičnosti, od kojeg tek blago odstupa masa pokrenute draperije plašta koja se kosim usmjerenjem po sredini tijela samo djelomično oslobađa uloge tumačenja volumena. Oval lica spokojnoga izraza zaključen je trokutastom dijademom naglašena obruba i ukrašenom u sredini cvjetnim motivom, imitacijom dragoga kamena.⁸

Uz cestu od Remetinca prema Novome Marofu na manjem cestovnom proširenju stoji pil Bogorodice s Djetetom⁹ (sl. 3), rad neznanoga kipara s početka XVIII. stoljeća, koji nekim pojedinostima upućuje na oblikovnu srodnost s prethodnom skulpturom. Na stupcu jednostavnoga kapitela postavljen je kameni kip Bogorodice¹⁰ (sl. 4), pod desnom joj nogom zmija, a lijevom se oslanja na mjesječev srp ispod koje su dvije glavice anđela. Ispred jače zabačenog desnoga kuka, čime je stvorena dinamična C-krivulja tjelesne osi, Marija pridržava malenoga Isusa neproporcionalno oblikovanoga tijela. Isus svojom desnom rukom pomalo nespretno miluje majčinu bradu, otkrivajući umjetnikovu nesnalažljivost u pogledu rješavanja ovoga, za njega, zahtjevnoga kompozicijskoga trenutka. Pravilno ovalno lice zaključeno je trokutastom dijademom s »dragim ka-

1. Krapina, Franjevački samostan, pil Bezgrešne Bogorodice, poč. XVIII. stoljeća (foto: M. Ožanić) / Krapina, Franciscan monastery, The Immaculata column, beginning of the 18th century (photo: M. Ožanić)

2. Krapina, Franjevački samostan, pil Bezgrešne Bogorodice – detalj. (foto: Doris Baričević 1974.) / Krapina, Franciscan monastery, The Immaculata column – detail. (photo: Doris Baričević, 1974)

menom» koja se svojim oblicima uvjerljivo i dosljedno približava krapinskoj Bogorodici.¹¹ Neobrađenost stražnje strane skulpture upućuje na umjetnikovu zamisao jed(i) noga »pravoga« pogleda na pil što, međutim, istovremeno izaziva i određene dvojbe o njegovom prvotnom smještaju.¹² Pil je i u današnje doba zadržao svoju ulogu značajnoga mjesta u aktivnom vjerskom životu zajednice.¹³

Idući primjer Bogorodice okrunjene dijademom nalazi se u Varaždinu, gradu s najvećom gustoćom pilova iz XVII. i XVIII. stoljeća u Hrvatskoj, te s brojnim kamenim javnim skulpturama smještenim na pročeljima crkvi ili unutar niša na fasadama zgrada.¹⁴ Rubna prozorska os prvoga kata kuće u Draškovićevoj ulici br. 8¹⁵ završava stiješnjenom polukružno zaključenom, profiliranom nišom¹⁶ unutar koje je smještena skulptura Bogorodice Bezgrešne,¹⁷ rad neznanoga autora iz prve polovine XVIII. stoljeća.¹⁸ Bogorodica (sl. 5) stoji na kugli gazeći Edensku zmiju (kao i prethodne dvije skulpture) koja ta vijuga između nanizanih glavica anđela. Ruke su joj sklopljene u molitvi u visini grudiju i pomaknute u desnu stranu. Različitim usmjerenjima dijelova tijela nastala je dinamična linija koju prati gibanje

plašta koji se lomi u gustim dijagonalama, prenoseći intenzitet osjećaja na barokni način. Ipak, razigranost draperije i položaj tijela u suprotnosti su s gotovo beživotnim izrazom lica na kojemu kipar nije uspio postići istovrsnu izražajnost forme. Nisko na čelo ovalnoga lica¹⁹ stavljena je velika dijadema s cvjetnim »dragim kamenom«, a gornjim profiliranim rubom dijademe teče niz uholikih C-vitica oblikujući trokutasti obris.

Sveta sličica pohranjena u zbirci Uršulinskog samostana u Varaždinu prikazuje Mariju s Djetetom kako stoji na mjesječevom srpu i kugli Zemaljskoj koju nose anđeoske glavice, gazeći pritom Edensku zmiju (sl. 6). Njezin kraljevski status istaknut je i »potvrđen« dijademom iznad čela, žezlom u ruci te raskošnim hermelinom (sl. 6), a uloga braniteljice i zagovornice izdvojena molitvenim zazivom »REFUGIUM PECCATORUM« napisanom na vrpici ispod njezinih nogu. Dijadema na toj svetoj sličici svojim oblikom s uholikim gornjim rubom i »dragim kamenom« u sredini pokazuje određene sličnosti s varaždinskom skulpturom Bezgrešne Bogorodice u Draškovićevoj br. 8, ali se ne može zaključiti da joj je upravo ona poslužila kao idejni predložak, već ta

3. Remetinec, pil Bogorodice s Djetetom, poč. XVIII. stoljeća (foto: M. Ožanić 2008.) / Remetinec, The Virgin with Child column, beginning of the 18th century (photo: M. Ožanić)

4. Remetinec, pil Bogorodice s Djetetom – detalj (foto: Doris Baričević, 1987.) / Remetinec, The Virgin with Child column – detail (photo: Doris Baričević, 1987)

sveta sličica ponajprije potvrđuje odjek ideje koja je pret hodno postala prihvaćeni uzor.

S obzirom na malobrojnost primjera Bogorodica okrunjenih upravo dijademom u hrvatskoj baštini,²⁰ čini se kako izbor toga jedinstvenoga ikonografskog rješenja u javnim skulpturama Bogorodice na području sjeverozapadne Hrvatske nije slučajna ili proizvoljna, stoga se nameću brojna pitanja - od identificiranja izvornoga predloška do odgo netavanja namjene i poruke.²¹ Naime, te skulpture nisu namijenjene pogledu izabranih pojedinaca u zatvorenim prostorima poput privatnih kuća ili samostanskih zidina, već su one ponajprije javne skulpture smještene u konkretni urbanistički kontekst, koji u svim navedenim slučajevima ima istaknuto mjesto u gradskome uličnom rasteru, pa je time i njihov postav svojevrsni znak određene društvene zajednice.

Među oltarnim skulpturama svetica nije neobična pojava dijademe kao oznaka plemenitosti roda ili jednostavno, kao simbol ekskluzivnosti pojedinca ovjenčanoga slavom ili posebnim (kraljevskim) dostojanstvom. Iz XVIII. stolje-

ća na području sjeverozapadne Hrvatske poznati su brojni primjeri drvorezbaranih polikromiranih skulptura svetica okrunjenih dijademom: skulptura Sv. Kristine naatici glavnoga oltara kapele sv. Jakova u Gornjoj Batini (Claudius Kautz, 1721. godine), sv. Agata naatici glavnoga oltara crkve Uznesenja BDM u Glogovnici (1737. godina), sv. Katarina Aleksandrijska s bočnoga oltara sv. Katarine u kapeli sv. Vida u Srijemu (sredina XVIII. stoljeća), sv. Katarina Aleksandrijska i sv. Barbara na glavnom oltaru crkve sv. Franje Ksaverskoga u Zagrebu (1757. godina), sv. Lucija i sv. Agata na bočnom oltaru Apostola sv. Jakova Starijeg kapele sv. Franje Ksaverskoga u Bojani (oko 1770. godine),²² svetica s oltara Preobraćenja sv. Pavla koji potječe iz crkve sv. Marka u Zagrebu (1760. godina; danas pohranjen u Hrvatskom povijesnome muzeju, k.br. 73),²³ sv. Margareta na glavnom oltaru župne crkve sv. Barbare u Bedekovčini (Josip Holzinger, 1778. godina), neznana svetica u Gradskome muzeju Križevci (Aleksije Königer, sredina XVIII. stoljeća), da nabrojim samo nekolicinu. Među primjerima posebno su zanimljive skulpture dviju svetica (bez atributa) s bočnoga oltara sv. Marije (danas Srca Isusova) u

5. Varaždin, Draškovićeve ulica br. 8, skulptura Bezgrješna Bogorodica (foto: M. Ožanić) / Varaždin, Draškovićeve Street 8, sculpture of the Immaculata (photo: M. Ožanić)

6. Varaždin, zbirka Uršulinskoga samostana, sveta sličica Bogorodice s Djetetom (foto: M. Ožanić) / Varaždin, collection of the Ursuline monastery, pious image of the Virgin with Child (photo: M. Ožanić)

župnoj crkvi Presvetoga Trojstva u Turnašici,²⁴ rad kipara Stjepana Severina²⁵ nastale 1740-ih godina, koje ne samo da su okrunjene dijademom već im se povrh tjemena dodatno uzdiže još jedna kraljevska kruna s izduljenim trokutastim zupcima. Nadalje, na bočnom oltaru sv. Ane/Zaruka BDM, u župnoj crkvi Pohoda BDM u Čučerju stoji skulptura neznanoga majstora²⁶ iz 1761. godine – sv. Elizabeta Tirinška – čiju glavu resi dijadema, a desnom rukom drži knjigu na kojoj leži kruna s trokutastim zupcima. Kruna oblikovana poput dijademe, a ne poput obruča nadvišenoga nizom trokutastih ploha/zubaca, u tim se krajevima rijetko susreće prije XVIII. stoljeća te se prvotno pojavljuje kao jednostavan ornamentalno ukrašen trokutasti vrh nad čelom, koji se s vremenom razvio u složenije forme razvedene reljefnosti s rokoko uholikim i konkavnim obrisnim linijama.

Dijadema je, dakle, postala uobičajeni atribut plemićkoga roda svetica kao što su sv. Lucija i sv. Katarina Aleksandrij-

ska, za razliku od sv. Barbare i sv. Agate čije hagiografije ne bilježe aristokratsko porijeklo već se okrunjenošću simbolizira njihova »pobjeda nad grijehom i smrću«.²⁷ Tijekom antičkoga doba dijadema je bila sastavni dio modnoga ukrasa kojim se ukazivalo na kraljevski status i moć, ali je postupno njezinu funkciju preuzela kruna, čime je nošenje dijademe iščeznulo sve do XVII. i XVIII. stoljeća. Geoffrey C. Munn (2001.) tražeći uzroke ove pojave zaključuje: *Razlozi za to su vjerojatno vrlo složeni, ali glavni među njima bi mogla biti potreba za otvorenim pokazivanjem kršćanske pobožnosti. Naručitelji i umjetnici renesansnoga doba otkrili su antički svijet ne samo putem književnosti nego i umjetnosti, stoga su mogli saznati da su dijademe, te u puno većoj mjeri cvjetni vijenci, bile legendarni atributi grčkih bogova.*²⁸ U likovnim umjetnostima zato nije bilo neuobičajeno prikazivanje mitoloških osoba okrunjenih dijademom, poput božice Venere,²⁹ štoviše, dijadema je postala svadbeni nakit

mladenke, značeći time emblematsku poveznicu s božicom ljubavi.³⁰ Munn dalje nastavlja: *U XVII. i XVIII. stoljeću su žene koje su bile privilegirane izvanrednim statusom odgovornosti nosile dijademe kao znak visokog položaja u skladu s antičkom tradicijom. Kraljevski status je implicirao osobno zauzimanje za obranu kraljevstva, pa se ukras za glavu u obliku stilizirane kacige smatrao prikladnim za carske i kraljevske dame.*³¹

Likovi Bogorodice u hrvatskoj likovnoj baštini najčešće su bili okrunjeni krunom vladajućega monarha, čime je »diskretno«³² spojena svjetovna vlast ovozemaljskoga suverena s vječnom slavom Nebeske Kraljice. Marija kao Regina coeli postala je tako ne samo vladarica i zaštitnica na Nebu nego se carskom i kraljevskom krunom potvrđivala njezina neposredna zaštita stanovništva na tom određenom području. Kruna koja se javlja u najvećem broju primjera oblikovana je poput rascijepljene krune koja se sastoji od obruča (često bogato ukrašenoga »dragim kamenjem«) iznad kojeg je raspolovljena »mitra« sa središnjom prečkom koja teče od čela do zatiljka. Upravo je taj oblik podsjeća na krunu habsburških vladara, čime su javne skulpture postale vizualni »podsjetnik« političke pripadnosti područja. Međutim, umjetnici »(...) 17. i 18. stoljeća prema danas nam dostupnim podacima nisu prečesto imali prilike vidjeti različite krune koji su nosili njihovi vladari. Kraljevske insignije tijekom stoljeća bile su dostupne javnosti samo u rijetkim prilikama (pri krunidbi i nekim drugim svečanostima). Stoga je pitanje predložaka (...) vrlo složeno.«³³ Osim grafičkih listova koji su se s lakoćom širili unutar i između umjetničkih radionica pa su likovna rješenja mogla poslužiti kao uzor i/ili izvor inspiracije, kod ovakvih slučajeva upotrebe suvremenih predmeta kao što su krune ili grbovi vladara zasigurno nezanemarivu ulogu mogle su odigrati i kovanice (sl. 7). Na njihovim se licima obično nalazi portret vladajućeg monarha i pripadajući mu grb s krunom; stoga se može pretpostaviti da je prikaz s jednog takvog predmeta iz svakodnevnog, sveprisutne uporabe mogao svojom jednostavnom dostupnošću poslužiti kao

7. Talir s prikazom njemačko-rimskog cara/ugarsko-hrvatskog kralja Leopolda I, 1692. godine, iz kovnice Kremnitz u Karpaticima (<http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Hungary-thaler-leopold-1692.gif>, 26.10.2008.) / Thaler minted in Kremnitz, the Carpathians, depicting Holy Roman/Croatian-Hungarian emperor Leopold I., 1692 (<http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Hungary-thaler-leopold-1692.gif>, 26 Oct 2008)

predložak za krune na likovima Bogorodica u hrvatskoj likovnoj baštini.

Navedene okolnosti i primjeri ukazuju da se Marijini kipovi u Krapini, Remetincu i Varaždinu izdvajaju u okviru cjelokupne grupacije javnih kamenih Marijinih spomenika sjeverozapadne Hrvatske kao iznimke s višestrukom porukom koju valja iščitati u širim povijesnim zbivanjima oko 1700-te.³⁴ Jedino se u krapinskom primjeru, s obzirom na poznavanje imena naručitelja, može s većom vjerojatnošću naslutiti namjera o izbjegavanju ili čak namjernom udaljavanju od vladajuće monarhije, za razliku od neznanih naručitelja druga dva kipa, čime nam izmiče i mogućnost preciznijeg zadiranja u razloge i motive takvoga odabira. Dijadema svojim oblikom i značenjem pruža odmak od najčešće zastupljene krune političkih vladara i tadašnjih suverena pa se otvara mogućnost da ju pročitamo kao subtilnu »oporbenu« poruku, ali i kao politički »neutralnu«. Nadalje, izmicanje od suvremenih oblika kruna, a prihvaćanje oblika koji potječe još iz antičkoga doba, sugerira se Marijina vječna, bezvremena i svevremena slava.³⁵ A ako se dijadema interpretira kao »stilizirana kaciga«,³⁶ tada uloga Bogorodice poprima i braniteljski karakter – braniteljice (Katoličke) crkve i zagovornice čovjeka, griješnika, s neupitnim ishodom pobjedonosnog trijumfa nad silama grijeha i smrti. Očito je da s obzirom na rijetku zastupljenost u cjelokupnoj marijanskoj baštini pojava dijadema na Bogorodicama ne možemo u potpunosti zanemariti i minimalizirati, već nas te iznimke upućuju na daljnja istraživanja kojima će se dodatno rastumačiti slojevitost njezina semantičkog sadržaja.

BILJEŠKE

1 Grč. διάδημα, od riječi διάδηω = dia (oko) i deo (svezati). Više o podrijetlu, povijesnom razvoju, primjeni i upotrebi dijademe usporedi: GRAHAM HUGHES, *A Pictorial History of Gems and Jewellery*. Oxford: Phaidon, 1978; KATHIA PINCKERNELLE, *The Iconography of Ancient Greek and Roman Jewellery*. Magistarski rad. Glasgow: University of Glasgow, History of Art Department, November 2007. (<http://theses.gla.ac.uk/318/02/2007pinckernellemphil.pdf>) (23. 10. 2008.); R.R.R. SMITH, *Kings and Philosophers*, u: Anthony W. Bulloch, Erich S. Gruen, A.A. Long, and Andrew Stewart (ur.), *Images and Ideologies: Self-definition in the Hellenistic World*. Berkeley: University of California Press, 1993., (<http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft4r29p-0kg/>) (27.10.2008.); GEOFFREY C. MUNN, *Tiara – A History of Splendour*. Woodbridge, Suffolk: Antique Collector's Club, 2001.; <http://www.livius.org/di-dn/diadem/diadem.html> (26. 10. 2008.)

2 U službi simbola pobjede dijadema se pojavila i u običaju nagrađivanja pobjednika atletskih natjecanja vijencem/povezom oko glave, što je zorno ovjekovječeno na primjeru Polikletova brončanoga kipa zvanog *Diadumenes* iz 420. godine pr. Kr. koji prikazuje atleta u trenutku kada si veže pobjedničku vrpču oko glave.

3 Kamen pješčenjak. Sveukupna visina pila: 527 cm. Kip: 160 x 53 x 33 cm; visina stupa: 206,5 cm.

4 Zbog dugogodišnje izloženosti nepovoljnom utjecaju atmosfere i procesima smrzavanja, kamen je erodirao i prouzročio teža oštećenja i statičke rizike. Stoga je 2005. odlučeno da se pil demontira i prenese u radionicu Odjela za kamen Hrvatskog restauratorskog zavoda u Zagrebu, gdje su izvršeni nužni konzervatorsko-restauratorski zahvati. Izvorni pil je potom vraćen u samostan i prezentiran u svim svojim dijelovima u hodniku klaustura, a za izvornu je lokaciju načinjen faksimil od umjetnog kamena te postavljen 2007. godine.

5 PAŠKAL CVEKAN, *Krapinski franjevci*. Krapina, samizdat, 1980, 76. Među inim, Rozina Rattkay donatorica je i glavnog oltara Franjevačke crkve, z akoju je u oporuci ostavila svojoj djeci obavezu da ga pozlate, što će njezin sin Petar Keglević ispuniti tek 1713. godine (godina upisana na kartuši iznad kipa sv. Petra na glavnom oltaru).

6 LADISLAV ŠABAN, *Iz kajkavskog dopisivanja 18. stoljeća* (II) u: »Kaj«, 3. Zagreb: Kajkavsko spravišće, 1984, 54 – Autor navodi godinu postavljanja pila od strane grofa Keglevića, ali ne i arhivski dokument: »Kameni stup s Marijinim kipom postavio je pred crkvom tek 1705.« Usp. GJURO SZABO, *Spomenici kotara Krapina i Zlatar* u: »Vjesnik hrvatskog arheološkog društva« XIII. Zagreb: Hrvatsko arheološko društvo, 1914., 159.; ANDELA HORVAT, *O spomenicima kulture općine Krapina*, Po dragome kraju Krapina u: »Kaj«, 1. Zagreb: Kajkavsko spravišće, 1982., 100; DORIS BARIČEVIĆ, *Barokno kiparstvo u: Mir i dobro: umjetničko i kulturno naslijeđe Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda o proslavi stote obljetnice utemeljenja*. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2000., 224-226. (ur.) Marija Mirković, Emanuel Hoško, Franjo; DORIS BARIČEVIĆ, *Kiparski spomenici grada Krapine* u: AA.VV. *Krapina – grad povijesti i kulture*. Krapina: Grad Krapina, 2004., 115; DORIS BARIČEVIĆ, *Kiparstvo manirizma i baroka: kipari i utjecaji*, u: AA.VV., *Umjetnička topografija Hrvatske: Krapinsko-zagorska županija*. Zagreb, Institut za povijest umjetnosti, 2008, 45.

7 U ranijoj se literaturi pogrešno prenosio tekst medaljona, a navedeni natpis na medaljonu rezultat je konzervatorsko-restauratorskih zahvata i arhivskih istraživanja izvedenih 2005. – 2007. godine. Usp. PAŠKAL CVEKAN (bilj. 5) 76.

8 »Kraljevski dijadem mora imati cvjetni ukras, znak duhovne povezanosti dinastije zasnovane na savezu s Bogom. Potomak kraljevskog podrijetla doima se, dok stavlja krunu, poput božanske cvatnje.« Usp. MAURICE COCAGNAC, *Biblijski simboli – teološki pojmovnik*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2002., 24.

9 NAZ, Arhidakonat Kalnik (Kemlek), 137/VIII (1796.), 140/XI (1822.), 142/XVIII (1841.), 143/X IV (1866.)

10 Kamen pješčenjak. Visina kipa: 120 cm, stup: 195cm. Tijekom 1990-ih godina postavljena je nad pilom nadstrešnica četverostranog krova koji stoji na četiri betonska stupa.

11 S obzirom da je crkva u Remetincu do 1789. godine bila sjedište Franjevačkoga samostana, ne može se s pouzdanošću isključiti mogućnost da su krapinski franjevci posredovali ili preporučili kipara za izradu pila Bogorodice s Djetetom. Ipak, do sad istraženi arhivski izvori ne navode veze franjevaca u Remetincu s izradom ili postavljanjem toga pila. Način modeliranja dijademe, način skupljanja i začesljavanja kose u debljim pramenovima, Isusova glava koja otkriva istovrsne crte s glavicom krilatoga anđela s kapitela u Krapini te velika sličnost mesnatih prstiju obiju Bogorodica ukazuju na mogućnost iste kiparske ruke. Međutim,

s obzirom na razlike u kvaliteti kao i stanje remetinečke skulpture koja je u novije vrijeme prebojana debelim namazom što je znatno narušilo njezinu oblikovnu izvornost i onemogućilo precizno čitanje kiparskoga dljeta, za sada je nezahvalno donositi atribucijske zaključke.

12 Konfiguracija terena danas, a vjerojatno i prije, ne dopušta sagledavanje skulpture sa svih strana bez stanovitih poteškoća tako da je već time frontalna vizura nametnuta kao jedina. Međutim, postavlja se (za sad) neodgovoreno pitanje da li je skulptura prvotno bila namijenjena za taj prostorni kontekst pa je umjetnik računao na otežanu mogućnost obilaženja pila, zbog čega nije ni bilo toliko nužno obraditi ga sa svih strana? Također, stupac i postav kipa na njemu djeluju neproporcionalno i nezgrapno, sugerirajući misao da je prvotno skulptura bila zasebni dio namijenjen možda nekoj arhitektonskoj pozadini? Kanonske vizitacije ni literatura ne nude precizan odgovor.

13 ANĐELKO KOŠČAK, *Remetinec i Oštrice*. Zagreb: Župni ured Remetinec, 1998., 111 – »Od 1990. služi se misa ispred [tad] obnovljenog poklonca. Od tad se svake godine na blagdan Tijelova služi misa ispred Bogorodice s Djetetom te se poslije mise u procesiji s Presvetim Oltarskim Sakramentom ide prema župnoj crkvi. Do župne crkve su još dvije postaje gdje se pročitaju prigodne molitve i obavi svečani blagoslov sa Presvetim.«

14 U Varaždinu postoji i kamena skulptura Bogorodice Bezgrešne smještena u niši Gundulićeve br. 4 (bivša tzv. Dućanska ulica), pored koje je u susjednoj niši smještena kamena skulptura Sv. Josipa, obje nastale u prvoj polovini XVIII. stoljeća od neznatnog majstora. Ta je Bogorodica okrunjena pojednostavljenim oblikom dijademe reducirane samo na »drugi kamen«; stoga nije obuhvaćena ovim istraživanjem, ali ukazuje na prihvaćanje tog ikonografskoga detalja u prikazivanjima Bogorodice.

15 KREŠIMIR FILIĆ, *Svetački spomenici grada Varaždina* u: »Hrvatsko jedinstvo«, 22. Varaždin, Konzorcij varaždinskih Hrvata, 1944., 4. – kuću u Draškovićevoj 8 autor naziva Košmerlova kuća.

16 Više o toj skulpturi i pitanjima autorstva bavila se Jasmina Nestić, iznijevši mišljenje da je navedena kuća bila uglovnica izgrađena prije 1749. godine. Niša je tvorila uglovni završetak pročelja okrenut prema župnoj crkvi sv. Nikole sve do dogradnje kuće na susjednoj parceli, čime je niša s jedne strane zagrađena i postala »stiješnjena« i deformirana. Usp. JASMINA NESTIĆ, *Kamena skulptura Bezgrešnoga začeca na pročelju kuće Drach (Košmerl) u Varaždinu – problem atribucije i kontekst narudžbe*, u: *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209. – 2009.* Zagreb, Varaždin: HAZU, Grad Varaždin, Varaždinska županija, 2009., 715-724.

17 Kamen, polikromirani. Dimenzije: oko 120 x 49 cm, dubinu nije bilo moguće izmjeriti.

18 KREŠIMIR FILIĆ (bilj. 15), 4 – Autor pripisuje kip Bezgrešne Bogorodice na Košmerlovoj kući Ivanu Adamu Rosembergeru, varaždinskom kiparu prve polovine XVIII. stoljeća; međutim, tu bi tvrdnju trebalo potkrijepiti čvršćim argumentima. Vidi: JASMINA NESTIĆ (bilj. 16), 719-722.

19 Nažalost, nestručnim »obnoviteljskim« zahvatima narušila se oblikovna finoća skulpture što se osobito može primijetiti na naslikanim dijelovima lica koji ne poštuju niti se podudaraju s kiparskim rukopisom.

20 U zapadnoj umjetnosti također se rijetko nailazi na primjere Bogorodice s dijademom. Jednu od rijetkih primjera iz ranog XVI. stoljeća je slika *Bogorodica s plavom dijademom*, 1510/11. godine

(ulje na dasci, 68 x 44 cm), Raffaello Sanzio (Urbino, 6. travnja 1483. – Rim, 6. travnja 1520.), danas pohranjena u muzeju u Lovre. Michelangelo di Lodovico Buonarroti Simoni (Caprese, 6. ožujka 1475. – Rim, 18. veljače 1564.) na mramornom reljefu *Tondo Pitti* iz 1504/05. godine (85,8 x 82 cm, danas pohranjen u Museo Nazionale del Bargello, Firenza) oblikuje Bogorodicu okrunjenu dijademu s tek naznačenom krilatom glavom. Nadalje, u baštini oltarne skulpture ističe se veličanstveni glavni oltar iz 1718.-1723. godine u opatjskoj crkvi u Rohru (Bavarska), djelo Egida Quirina Asama (Tegernsee, 1. rujna 1692. – Mannheim, 29. travnja, 1750.), prikazujući Bogorodicu okrunjenu dijademom u trenutku Uznesenja, kad ju dočekuje Presveto Trojstvo s brojnim nebeskim ansamblom i golemom stiliziranom krunom sa zupcima.

21 Ikonografske studije o djelima iz hrvatske baštine prilično su rijetko posvećene istraživanjima o oblicima kruna, njihovom porijeklu ili značenju. Tim je više zanimljiva i poučna rasprava o kruni sv. Ladislava prikazanoj na slikama s oltara sv. Ladislava u zagrebačkoj katedrali (danas su djelomično pohranjene u Muzeju grada Zagreba). Taj osebujan ciklus, u kojemu se sakralna i suvremena politička ikonografija prepliću, snažno naglašava težnju za ujedinjenjem hrvatskih zemalja u sjeni aktualnih zbivanja oko 1700. godine. Pitanje otvara Zvonimir Wyroubal 1959. godine razmatrajući motive odabira tipa krune na hrvatskom/ugarskom svecu, koja nema sličnosti ni s jednom poznatom krunom. Anđela Horvat pak je 1976. godine opovrgla Wyroubalovu tezu te je, osim što je odbacila autorstvo Bernarda Bobića, zaključila diskusiju uvjerljivim razrješenjem da je predložak za krunu na slici vjerojatnije bila kruna na relikvijaru sv. Stjepana iz 1635. godine iz riznice katedrale: dakle, začudno da je taj relikvijar sa svojom neobičnom pompozno ispetom krunom impresionirao i generaciju hrvatskih intelektualaca oko godine 1700. koja je stajala iza ostvarenja oltara sv. Ladislava, s neobično profanim programom za retabl oltara katoličke crkve, iz kojeg više politička nužda ujedinjenja zemlje. ANĐELA HORVAT, *O kraljevskoj kruni na oltaru sv. Ladislava iz zagrebačke katedrale*, u: »Histo-rijski zbornik (Šidakov zbornik)«, god. XXIX, 1976./1977., 239. Usp.: ZVONIMIR WYROUBAL, *Kakvu je krunu Bernardo Bobić stavio na glavu kralju Ladislavu na slikama oltara sv. Ladislava*, u: »Bulletin JAZU«, 2, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1959., 121-123.

22 STJEPAN KOŽUL, *Sakralna umjetnost bjelovarskog kraja*. Zagreb: Prometej, 1999., 166-168.

23 SNJEŽANA PAVIČIĆ, *Sakralno kiparstvo u Hrvatskome povijesnom muzeju u Zagrebu*. Zagreb, Hrvatski povijesni muzej, 2003., 16-17, 36-38, 92-93.

24 DORIS BARIČEVIĆ, *Dominus sculptor Stephano Szeverin Crisiensis* u: »Peristil«, 30, Zagreb, Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske, 1987., 96.

25 U kiparskom stvaralaštvu Stjepana Severina često se javlja lik svete-plemkinje okrunjene upravo dijademom. DORIS BARIČEVIĆ (bilj. 24), 88.

26 DORIS BARIČEVIĆ, *Barokno kiparstvo sjeverne Hrvatske*. Zagreb, Institut za povijest umjetnosti, Školska knjiga, 2008., 371 – autorica pronalazi stilske i kvalitativne srodnosti ovog oltara s oltarima sv. Doroteje i Obraćenja sv. Pavla iz crkve sv. Marka u Zagrebu, pripisujući ih »utjecajnoj sferi Veita Königera«.

27 ANĐELKO BADURINA (ur.), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Zagreb, Sveučilišna naklada Liber, Kršćanska sadašnjost, Institut za povijest umjetnosti SR Hrvatske, 1979., 367, sub voce Kruna [Marijan Grgić]

28 »The reasons for this are probably very complex, but chief amongst them must have been the need for an outward show of Christian piety. The patrons and artists of the Renaissance discovered the ancient world as much through literature as art, and they would have known that diadems, and to a greater extent floral wreaths, were legendary attributes of the Greek gods.« GEOFFREY C. MUNN (bilj. 1), 21.

29 Na primjer, Lorenzo Lotto (Venecija, 1480.–Loreto, 1556.), *Venera i Kupid*, oko 1525. godine (ulje na platnu, 92,4 x 111,4 cm), danas u Metropolitan Museum of Art, New York.

30 »The wearing of antique head ornament at this time, therefore, would have been frowned upon, although in certain circumstances, when their ancient social significance held sway over the prevailing connotations of pagan immortality, they were exceptions. The ancient custom of wearing a head ornament as an expression of status, wealth and security – especially as a nuptial adornment signifying the loss of innocence and crowning of love, has proved enduring, and has outlasted many of the antique jewels themselves. A notable example seems to be the coronal, worn as an emblem of the virtues of marriage.« (Nošenje antičkoga ukrasa za glavu u to se vrijeme ne bi odobravalo, iako je u određenim okolnostima bilo iznimaka, kad bi njihova antička društvena važnost prevladala nad dominantnim konotacijama poganske besmrtnosti. Antički običaj nošenja ukrasa na glavi kao izraza statusa, bogatstva i sigurnosti, posebice kao svadbeni ukras koji označava gubitak nevinosti i krunjenje ljubavi, pokazao se ustrajnim, te je nadživio mnoge antičke dragulje.) GEOFFREY C. MUNN (bilj. 1), 23.

31 »In the 17th and 18th century, women who were privileged with exceptional status of responsibility wore diadems as a mark of high rank, in accordance with ancient tradition. Royal status implied a personal undertaking for the defence of the realm, and a head ornament in the form of a stylized helmet was therefore considered appropriate for imperial and royal ladies.« GEOFFREY C. MUNN (bilj. 1), 24.

32 »Marijino kraljevstvo zaokupljalo je teologe naročito od polovine XVI. vijeka, u vrijeme velikog raskola u Katoličkoj crkvi, kada protestantski teolozi u potpunosti odbacuju ideju Marijinog kraljevstva. Stoga se teolozi katoličke reforme usredsređuju na odbranu Nebeske kraljice, tvrdeći da je Bogorodica, budući nastala prije vremena, a time i prije grijeha, oslobođena kazne za grijeh – smrti, vaznesena dušom i tijelom i krunisana kao Regina coeli.« SAŠA BRAJOVIĆ, *Gospa od Škrpjela: marijanski ciklus slika*. Perast: Gospa od Škrpjela, 2000, 128.

33 MARINA BREGOVAC PISK, *Kruna sv. Stjepana - nastanak i povijest*, u: *Kolomanov put*, Zagreb: Hrvatski povijesni muzej, 2002., 198.

34 U hrvatskim se krajevima u drugoj polovini XVII. stoljeća osjećao tinjajući otpor prema austrijskom vladanju. Potaknuta sramotnim mirom u Vašvaru 1664. godine, razvila se pobunjenička urota Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana, koja je imala obilježja borbe protiv bečkog dvorskog apsolutizma Leopolda I (vladao od 1. kolovoza 1658. do smrti 5. svibnja 1705. godine), ali je tragično okončana 1671. godine. U bolnom sjećanju na taj događaj, Pavao Ritter Vitezović (Senj, 7. siječnja 1652 – Beč, 20. siječnja 1713.) objavio je spjev *Odiljenje sigetsko 1684. godine*, u kojem u nizu elegičnih razgovora progovara o toj teškoj nesreći Sigeta i njegovih junaka za Hrvatsku. Nakon mira u Srijemskim Karlovcima 1699. godine bilježi se razočaranje nerješavanjem hrvatskoga pitanja čime je potaknut Vitezović objavio *Croatia rediviva* u kojemu Hrvatsku predstavlja kao središte slavenstva i slavenskih naroda. Imajući u vidu taj povijesni

kontekst, izbjegavanje kraljevskih insignija vladajuće dinastije ne može se protumačiti kao slučajnost.

35 Stavljanjem ukrasa rezerviranog za grčke bogove Marija simbolički postaje besmrtna vladarica nad poganskim božanstvima. Poučan je primjer takvog »inauguracijskog« čina kada je Aleksandar Veliki Makedonski (Pella, 356 – Babilon, 13. lipnja 323. g. pr. Kr.) pobijedivši 331. godine pr. Kr. Darija III (Perzija, oko 380 – Baktrija, 330. g. pr. Kr.) preuzeo dijademu perzijskih careva,

čime je i vizualno istaknuo svoju (pre)vlast i pobjedu. Usp. <http://www.livius.org/di-dn/diadem/diadem.html>

36 Kao ilustrativan primjer može poslužiti kip sv. Ivana iz 1771/72. godine na oltaru sv. Josipa u Franjevačkoj crkvi sv. Roka u Virovitici. Lik zaštitnika od nevremena odjeven je u odjeću rimskog vojnika, a na glavi mu je stilizirana kaciga čija prednja strana nad čelom tvori trokutasti vrh, poput dijademe. Usp. DORIS BARIČEVIĆ (bilj. 26), 297.

Summary

Martina Ožanić

Sculptures depicting Virgin Mary wearing the diadem in north-western Croatia

A small group of sculptures representing Virgin Mary stands out within the heritage of stone public sculptures of the 18th century in the North-Western part of Croatia, all having a unique iconographic feature – they are all crowned with a diadem, a type of crown known since ancient times, instead of the usual and most frequently used crown that resembles the Habsburgs' type. The sculptures of Mary with a diadem above her forehead are located in Krapina, Remetinec and Varaždin, and dated from the beginning to the middle of the 18th century. Given the historical circumstances around the year 1700, the motifs for choosing the diadem cannot be interpreted as arbitrary and coincidental, or as an echo of an influential paradigm. They rather point to the use of the motif as a way of avoiding the crown of the governing sovereign on the public sculptures of Mary.